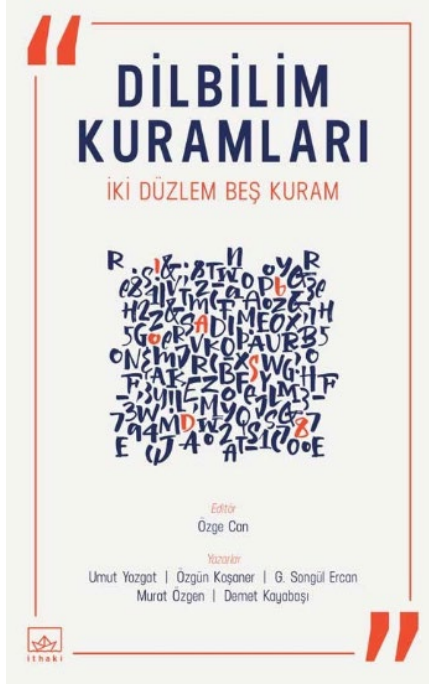

Özge Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları, İki Düzlem Beş Kuram*, İstanbul, 2018, İthaki Yayınları, 382 sayfa ISBN: 978-605-375-809-9

Erkan HİRİK*

Dil, insanın diğer canlılardan ayrılan en önemli özelliği olarak görülmektedir. Bunun nedeni insanların iletişimlerini diğer canlılardan farklı olarak konuşarak/yazarak kurmaları değil, düşüncelerini bu araç ile aktarmalarıdır. Bu bağlamda ele alındığında dilin iki boyutunun olduğu görülebilir. Birincisi dilin yalnızca mental seviyede bireye özgü durumu, ikincisi ise bireyden çıkıp söze dönüşerek diğer bireylerce de görülebilir durumu. Dil ve düşünce arasındaki bu bağ, bilinen en eski dönemlerden günümüze dilin incelemeye değer bir kavram olarak ele alınmasına neden olmuştur. Eski Mısır'dan, Eski Yunan'a oradan Eski Hint'e uzanan bu inceleme alanı art zamanlı olarak mevcut metinleri (genelde din içerikli metinleri) anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

19. yüzyılda Saussure'ün düşünceleri öğrencileri tarafından "Genel Dilbilim Dersleri" (1916) adı altında bir araya getirildikten sonra çağdaş anlamda dilbilim diğer disiplinlerden ayrı, ancak diğer disiplinlerle de çalışan ve kendine ait kuramları bulunan bir bilim alanı hâline gelmiştir. Bu anlamda aslında yakın bir geçmişe sahip olan dilbilim, Türkiye'de akademik düzeyde birkaç üniversitede üzerine çalışılan bir alan olarak görülmektedir. Dilbilimin felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi birçok disiplinle birlikte çalışması yalnızca dilbilimcileri değil, bu alanlarda çalışanları da ilgilendirmektedir. Bununla birlikte filoloji alanı ve bu alanda çalışanlar da dilbilim kuramlarına ve temel kavramlarına haiz olma ihtiyacı hissetmektedir. Bu da filoloji ve dilbilim ilişkisini de ortaya koymaktadır. Bu durum Türkiye'de Türkçe ola-

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-6978-8981, E-posta: erkanhirik@gmail.com

rak yayımlanmış ve çağdaş dilbilimin kuramlarını açık ve sade bir şekilde içeren çalışmaların önemli bir ihtiyaç hâline gelmesine neden olmuştur.

2018 yılında editörlüğünü Özge Can'ın yaptığı "Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram" adlı eser, beş yazarın beş kuramı biçimci ve işlevci düzlemde olmak üzere ele almasıyla İthaki Yayınları arasından yayımlandı. Eser, hem dilbilim alanında çalışanlara hem de dilbilime dair bilimsel bilgilere erişme ihtiyacı olan diğer alanlarda çalışanlara destek sağlayacak mahiyettedir.

Önsözü Prof. Dr. Ahmet Kocaman tarafından kaleme alınan eser, beş bölüm ve bir sözlükçe olmak üzere toplam altı kısımdan oluşmaktadır.

Eserin birinci bölümü Umut Yozgat tarafından kaleme alınmıştır ve "Dilbilimde Biçimci ve İşlevci Düzlem" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde dilin en basit tanımından, dil ile ilgili ilk çalışmalara kadar geçen ve daha sonrasında 18-19. yüzyılda dilin mantıksal açıklamalarla izah edilen süreç ve 19. yüzyılda Saussure ile başlayan ve 20. yüzyılda Chomsky ile açılan çığır içeren zaman dilimi biçim ve işlev düzleminde ana hatlarıyla ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca dil olgusuna biçimci ve işlevci bakışın temel savunularını, ilkelerini, inceleme yöntemlerini, benzerliklerini, farklılıklarını ve bu yapılan öncü çalışmaları bulmak mümkündür.

Yozgat, bu bölümde dil incelemelerinin bilinen en eski dönemlerde köken incelemeleri odaklı başladığını, daha sonra Yunancanın lehçelerine ve dil içi meselelerine yönelim olduğunu ifade ederek ilerleyen zamanda (Ortaçağda) dil çalışmalarının Latince ve Yunanca çalışmalardan sıyrıldığını belirtmektedir. Bu dönemle birlikte Arapça ve Tanrı'nın dili olduğu düşünülen İbranice gibi başka dillerin ele alındığı başka bir döneme geçişin yaşandığını belirtmektedir. Araştırmacı Rönesans döneminde dil araştırmalarıyla ilgili yaşanan gelişmelerden bahsettikten sonra 18-19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan çağdaş dilbilimin oluşma sürecini anlatmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan birtakım dilbilim okullarından yine bu bölümde araştırmacı tarafından bahsedilmektedir. 20. yüzyılda Saussure ile başlayan modern dilbilim çalışmaları ve bunun etkisiyle ortaya çıkan diğer dilbilim okullarının (Prag Dilbilim Okulu, Kopenhag Dilbilim Okulu vd.) yöntemlerinden bahsedildikten sonra Avrupa ve Amerika'daki dilbilim çalışmaları ve öncü isimlerin geçmişinden bahsedilmiştir. Chomsky'nin görüşleri neticesinde yeni bir dönemin açılması, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi'nin de temellerini oluşturan *edinç* ve *edim* kavramları yine bu bölümde bahsedilen konular arasındadır.

Diğer bir deyişle araştırmacı bu bölümde dilbilimin bilinen en eski dönemlerden bugünkü çağdaş anlayışa ve bir disiplin hâline gelmesini sağlayan tüm etkenleri, şahısları ve görüşleri ana hatlarıyla oldukça anlaşılır bir dille anlatmıştır.

Araştırmacı bunlarla birlikte kural koyucu dilbilgisi ve betimleyici dilbilgisi bağlamında biçim ve işleve yönelik bakış açılarını ele almıştır. Biçimci düzlemin dilin özerk bir yapıya sahip olduğunu ve bu özerkliğin temelinde sözdizimsel görünümünün yer aldığını öne süren, dolayısıyla dilin bağ-

lam bağımsız bir biçimde incelenmesi gerektiğini savunan bir düzlem olduğu Yozgat tarafından belirtilmiştir. Biçimci düzlemin dilin iletişim işlevine değil, dile ait yapılara ve biçimlere odaklandığı belirtilerek işlevci bakıştan farklı ortaya konmuştur. Biçimci düzlemi temel alarak oluşturulan *İlişkisel Dilbilgisi*, *Sözcüksel-İşlevsel Dilbilgisi*, *Ulamsal Dilbilgisi* gibi birtakım kuramlara yine bu bölümde değinilmiştir. Buna mukabil işlevci düzlemi temel alarak oluşturulan *İşlevsel Dilbilgisi*, *Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi*, *Söylem Dilbilgisi* ve diğer kuramlar da bu bölümde bahsedilmiştir. Bunlardan sonra “biçimci düzlem” ve “işlevci düzlem” ayrı ayrı başlıklar altında ele alınarak oldukça açık ve anlaşılır bir dille örnekleriyle birlikte konu anlatılmıştır. “Yol Birleşiyor mu, Ayrılıyor mu?” başlığında biçimci ve işlevci düzlemin birbirinden ayrılan noktaları tabloda gösterilmiş ve bu düzlemlerin yöntemleri ilerleyen bölümde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Kitabın bu bölümünde kısaca öncelikle dil incelemelerinin tarihi ele alınmış ve öne çıkan dil araştırmacılarının görüşleri tanıtılmıştır. Dilbilimin müstakil bir bilim dalı olarak ortaya çıkışıyla birlikte dilin biçim ve işlevine odaklanan kuramlar tanıtıldıktan sonra dilin yapısal özelliklerinin gerçekte hangi işlevler için kullanılmakta olduğunu tespitinin dilbilim araştırmalarını verimli hâle getireceği araştırmacı tarafından dile getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Özgün Koşaner tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm “İşlevsel Dilbilgisi ve İşlevsel Söylem Dilbilgisi” başlığını taşımaktadır. İşlevsel dilbilgisi bilindiği üzere ses, biçim ve sözdizim gibi biçimsel, diğer bir ifadeyle dilin görünür yönlerini değil, *anlam* ve *edim* gibi ifadelerin arka planında görev yapan ancak dil yapılarının biçimlenmesinde de etkisi olan kavramları ele almaktadır. Araştırmacı bu bölümde Simon C. Dik tarafından 1978 yılında ortaya koyulan, 1989’da ve gözden geçirilerek 1997’de yayımlanan *The Theory of Functional Grammar* adlı çalışmasıyla temellenen İşlevsel Dilbilgisi’nin temel dayanaklarından bahsetmektedir. İşlevci yaklaşımın neleri sorgulaması gerektiğini ifade eden sorular bu bölümde okuyuculara sunulmuştur:

- *Doğal Dil Kullanıcısı nasıl işlem yapmaktadır?*
- *Konuşucular (speaker) ve Dinleyiciler (addressee), Dilsel Anlatımları kullanarak iletişimi nasıl gerçekleştirmektedir?*
- *Doğal Dil Kullanıcıları kendilerini nasıl anlaşılır kılmaktadır ve diğer Doğal Dil Kullanıcılarının bilgi haznelerini (bilgi, inanç, önyargı ve duygular da dahil olmak üzere) nasıl etkilemekte ve böylelikle diğerlerinin davranışlarını nasıl yönlendirmektedir?*

Bu sorular ve bu soruların cevapları işlevsel dilbilgisinin temelini ve işleyiş yolunu göstermektedir. Bununla birlikte yine bu bölümde işlevsel dilbilgisi kuramının diğer işlevci kuramlardan farklarına da değinilmiş ve bu farklar konusunda açıklamalar yapılmıştır. Araştırmacı işlevsel dilbilgisi kuramının yöntemsel ilkelerini *edimbilimsel yeterlilik*, *psikolojik yeterlilik*, *tipolojik yeterlilik*, *soyutluk-somutluk* ve *uygulanabilirlik* olarak vermiş ve her bir ilkeyi ayrı ayrı açıklamıştır. İşlevsel dilbilgisinin yapısının ele alındığı kısımda bu yapıyı oluşturan unsurlar ve bu yapıyla ilgili kavramlar ayrı

ayrı açıklanmıştır. *İşlevsel Söylem Dilbilgisi* başlığında Simon C. Dik'in öğrencileri K. Hengeveld ve J. L. Mackenzie tarafından işlevsel dilbilgisinin birçok özelliğini de içeren yeni ve daha kapsamlı bir kuram olduğu ifade edilmiş ve bu kuramın öğeleri ve özellikleri ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Daha sonra işlevsel söylem dilbilgisinin yapısını oluşturan düzeyler ve katmanlar (kişilerarası düzey, temsilleştirme düzeyi, biçimsözdizimsel düzey, sesbilimsel düzey) anlatılmış, son olarak bu kuramın ilkeleri okuyucuya sunulmuştur. Bölüm işlevsel dilbilgisi ve işlevsel söylem dilbilgisi bağlamında başvurulacak önemli bir kaynak özelliği göstermektedir.

Kitabın üçüncü bölümü "Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm G. Songül Ercan tarafından kaleme alınmıştır. Dizgeci işlevsel dilbilgisi, Halliday tarafından geliştirilmiştir ve bu kuram dili, anlamı oluşturmak için birbiriyle ilişkili dizgeler ağı olarak görmektedir. Bununla birlikte kuram, dili toplumsal bir olgu olarak nitelendirmekte, dilin sadece biçimsel olarak değil, işlevsel olarak yani kullanıldığı bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle sözcük ve dilbilgisinin birlikte ele alınacağı *sözcükdilbilgisi* (lexicogrammar) bir alan ortaya çıkmaktadır. Kitabın bu bölümünde Ercan, dizgeci işlevsel dilbilgisinin temel kavramlarını, dile yaklaşımı ilkeleriyle tanıtarak bu konuda çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara anlaşılır bir kaynak sunmuştur.

Ercan, ele aldığı kuramın tarihçesini ve temel kavramlarını aktardıktan sonra bu kuramın ele aldığı dilin boyutlarını ve düzenlenme ilkelerini tablo hâlinde göstermiştir. Daha sonra bu tabloda yer alan her bir kavram örnekleriyle detaylıca açıklanmıştır. Dilin üstişlevlerinin ele alındığı bölümde tümcenin anlamları ve metinsel üstişlev başlığını taşıyan bölüm okuyucuya sunulmuştur. Metinsel üstişlevle ilgili kavramların ve alt başlıkların yer aldığı bölümlerden sonra "kişilerarası üstişlev" ve alt başlıkları, "düşünsel üstişlev" ve alt başlıkları değerlendirilip bu bölümün sonucu kaleme alınmıştır. Kısaca bu bölüm, Halliday tarafından geliştirilmiş olan dizgeci işlevsel dilbilgisinin ana hatlarıyla tanıtıldığı, bu kuramın dile ne şekilde yaklaşıldığının ele alındığı bir çalışma olmakla birlikte bu kuram ışığında Türkçe yazılı ya da sözlü metinler üzerinde araştırma yapacak olan araştırmacılara bir başvuru kaynağı olarak dikkat çekmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de zihin ve dil arasındaki ilişkiler çeşitli açılardan ele alınmaya başlanmıştır. "Bilişsel Dilbilgisi" başlığını taşıyan dördüncü bölüm, Murat Özgen tarafından kaleme alınmıştır. R. Langacker tarafından 1970'li yıllarda oluşturulan bu kuram, farklı birçok dilbilimsel konuya bilişsel dilbilgisinin uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Özgen, Amerikan ve Avrupa yapısalcılığının göstergibilim ve davranışçı ruhbilim olguları ve açıklamalarından yararlanan dilbilimin bu bilişsel devrimden sonra yön değiştirdiğini, dil kavramının beyin ve zihin kavramlarıyla olan ilişkisinin ağırlık kazanmaya başladığını belirtmektedir. Bu bakış açısı dilin bilişsel bir kavram olduğunu kabul edip bu yönde çalışmalar hazırlamıştır. Araştırmacı, bu bölümde genel olarak Langacker tarafından ortaya koyulan bilişsel dilbilgisi alanının geçmişinden bahsetmiş, Chomsky'nin düşünceleri ile bu kuramın

farklarını ortaya koymuş ve bu kuramın temel kavram ve ilkelerini tanıtarak Türkçe örneklerle genel bir değerlendirme yapmıştır.

Özgen, “Bilişsel Dilbilim ve Bilişsel Dilbilgisi: Genel Bir Bakış” başlığını taşıyan alt başlıkta bilişsel dilbilimin bilişsel dilbilgisini kapsayan bir üst terim olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak Özgen, bilişsel dilbilgisi çalışmalarını da ilgilendiren “bilgi” ile ilgili olarak iki yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlar *biçimci* (formalist) ve *davranışçı* (behaviorist) yaklaşımlardır. Bu iki yaklaşımın birbirinden farkını oldukça açık ve akıcı bir dille anlatan Özgen, özellikle Chomsky’nin görüşleri ile bilişsel dilbilgisinin benzer ve ayrı yönlerini göstermektedir.

Dilin bilişsel olmasına neden olan yetiler *ulamlama, figür-zemin ilişkisi, zihinsel imgelem ve tasarı, eğretilme, kavramsal ilktipler, çıkarsama, mekanikleştirme, biçim odağı, toplumsal davranış, simgesel davranış* örnekleriyle araştırmacı tarafından yine bu bölümde ifade edilmiştir. Bilişsel dilbilgisinin temel kavramları, çeşitli alt başlıklar altında yine bu bölümde Özgen tarafından etraflıca ele alınmıştır. Yalnızca biçimci bakıştan sıyrılarak biçim ve işlevi birlikte ele alan bilişsel dilbilgisi ile ilgili olarak eserin bu bölümü, dilbilim alanında çalışma yapan ve bilişsel dilbilgisi hakkında bilgi sahibi olmak isteyen akademisyen, öğrenci ve ilgili herkese bir temel oluşturacak mahiyettedir.

Eserin son bölümü “Üretici Dilbilgisi” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Demet Kayabaşı tarafından hazırlanmıştır. N. Chomsky tarafından 1957 yılında Sözdizimsel Yapılar adlı eserin yayınlanması ile insan dilinin işleyişi ve bu dili nasıl edindiği izah edilmeye çalışılmıştır. Bu eser ile ortaya “Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi” kuramı çıkmıştır. Bu kuram daha sonra “Üretici Dilbilgisi” adıyla anılır olmuştur. Kayabaşı, bölümün giriş bölümünde bir dilbilgisi kuramının neleri kapsaması gerektiğini tartıştıktan sonra üretici dilbilgisinin ortaya çıkmasını sağlayan etmeleri ve bu kuramın temel sorularını ele almıştır. Kayabaşı, Amerikan yapısalcılığı ile bu akıma getirilen eleştirilerin davranışçılık ve doğuştancılık tartışmalarının bu kuramın biçimlenmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı daha sonra üretici dilbilgisine ait gözlem ve sayıtları ele almış ve bu kuramın temel savlarını,

- *Dil edinme becerisi insana ait, doğuştan gelen bir yetidir.*
- *Tüm dillerin dil evrenceleri olarak adlandırdığımız ortak noktaları vardır.*
- *Dil; zekâ, dikkat, bellek vb. diğer bilişsel işlevlerden ayrı, özerk bir dizge olarak ele alınmalıdır.*
- *Sözdizim, dilin ses (veya işaret) ve anlamı bileşenlerini bir araya getiren iskelet yapıdır.*

şeklinde vermiştir. Bununla beraber ilgili bölümün alt başlıklarında üretici dilbilgisi kuramının temel savlarını destekleyen diğer gözlemler verilmiştir. Bu başlıkların devamında “Özerk Bir Zihinsel Dizge Olarak Dil Edinim Aracı”, “Ses ve Anlamın Yapı Üzerinde Yorumlanması: Yapı Kaynaklı Anlam Bulanıklığı” ve “Üretici Dilbilgisinin Dil Olgusuna Yaklaşımı” başlık-

larında bu kuramın içyapısı ele alınmıştır. Üretici dilbilgisi kuramının bağlamı odak olarak almaması ayrı bir başlıkta değerlendirildikten sonra “İnsan Dilinin Ayırıcı Özellikleri” okuyucuya sunulmuştur.

Kayabaşı, kuramın ortaya çıkışı ve zaman içerisindeki geçirdiği değişiklikleri ve bu kurama ait kullanılmakta olan ve zamanla kullanımdan düşen kavramları ele almıştır. Kuramın evreleri “Ölçünlü Kuram (1957-1965)”, “Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (1965-1973)”, “Gözden Geçirilmiş Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (1973-1976)”, “İlkeler ve Değiştirgenler (Yönetim ve Bağlama) Kuramı (1981-1990)”, “Yetinmeci Çizgi (1993- ...)”, “Evre Kuramı (2001-...)” şeklinde ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Bölümde son olarak üretici dilbilgisi temelli çalışılan alanları (sözdizim, sesbilim, biçimbilim, anlambilim) tanıtan araştırmacı, sonuç kısmıyla bölümü sonlandırmıştır. Kayabaşı tarafından hazırlanan bu bölüm, üretici dilbilgisi hakkında verdiği bilgilerle alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitapta içeriği oluşturan bölümlerin arkasından küçük bir sözlük bölümü (Sözlükçe) gelmektedir. Burada Türkçe terimlerin İngilizce karşılıkları verilmiştir. Kitabın editörü ve bölümlerin yazarlarının biyografileri ise kitabın sonunda verilmiştir.

Tüm bunlardan sonra hem doğrudan dilbilim alanında akademik çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar, öğrenciler ve ilgililer hem de filoloji, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirerek dilbilim ile disiplinlerarası çalışmalar yapmak isteyen her ilgiliye hitap eden bu eser, alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Dilbilim alanına yeni giriş yapmış ilgililerin dahi anlamakta zorlanmayacağı bir dille yazılmış ve bir o kadar da akademik yönü güçlü bu eser, bilimsel çalışmalara büyük katkı sağlamaktadır. Eser vesilesiyle başta editör Özge Can olmak üzere kitabın meydana gelmesinde katkıları olan yazarlar Umut Yozgat, Özgün Koşaner, G. Songül Ercan, Murat Özgen ve Demet Kayabaşı'na ayrı ayrı teşekkürü borç bilir, çalışmalarında başarılar dileriz. Bununla birlikte İthaki Yayınları'na da böylesi bir eserin bilim dünyasına kazandırılmasına aracı oldukları için teşekkür ederiz.